

FORUM

Några funderingar kring en Ehrensvärd-forskning

av Mats Ohlin

En essä, tillägnad forskare, postgymnasister och alla övriga intresserade; för nöje, mera än till nytta.

1

– Varför Ehrensvärd-forskar man, hur går man tillväga och vad får man ut av det? Tre spörsmål som jag i denna uppsats vill diskutera. Reflexionerna föranleds av min egen forskning, som resulterat i ett litet häfte om E:s estetiska tankgångar.

Den första frågan är inte så lätt att besvara – så många, varav flertalet utmärkta, har tagit Ehrensvärd till avhandling; är icke ämnet uttömt? Skulle jag, ännu en forskare i raden, tillika nästintill novis på området, verkligen kunna bidra med något matnyttigt till denna samlade kunskap?

Kanske inte, men just det, att åtskilliga forskare funnit Ehrensvärd värd att ägna livslånga studier, gör frågan särskilt intressant: det kan då inte vara en slump, att denne E. ständigt på nytt förmår uppväcka nyfikenhet. Den, som väl funnit ett embryo av intresse i nämnde filosof, kan därför känna sig rätt säker på, att en fördjupning borde vara givande.

– Vad är i så fall det första, som en Ehrensvärd-forskare bäst give sig i kast med? Han bör i förstone fråga sig: Vad har drivit alla dessa föregångare, och vad har de kommit fram till?

2

Ur-ehrensvärdforskaren är förmodligen Thorild. Han recenserade en av E:s estetiska skrifter, vilken utkom 1786. Den hade varit på remiss hos Ehrensvärd själv, innan den utgavs.

En av dem, som tidigast skrev något om E. efter hans död 1800 var hans vän Gudmund Jöran Adlerbeth, i ett *Åminnelsetal i Frimurare Orden*, som publicerades 1803.

Atterbom skrev därefter, en essä i tidskriften *Phosphoros*, och långt senare ett kort och kärnfullt biografiskt faktablad, i samband med en bearbetning av *Phosphoros*-artikeln.

Så följde Hammarskjöld, Franzén, von Beskow, Lénström, Sondén, Reuterdahl, Ljunggren, Eichhorn och flera, genom artonhundratalet.

Man kan märka, att de första skribenterna, det gällert. ex. Franzén, bibehåller ett slags vördnad och artighet gentemot objektet; för dem, och för deras läsare, existerade ju E. fortfarande i minnet som levande människa, med den roll och de relationer som han faktiskt hade.

Nästan generande nämner dessa biografier på ett diplomatiskt och överslättande sätt sådana pinsamheter som nederlaget vid Svensksund, de ruinerande egendomsaffärerna, och kanske kan man också ibland mellan raderna utläsa något om förhållandet till hustrun, som ju var kärleksfullt men... Ja, vad?

3

Frammot sekelskiftet 1900 uppträder några tunga ehrensvärdforskare, som Karl Warburg och Gunhild Bergh. Den förstnämndes huvudarbete består av en grundlig och utmärkt biografi, utgiven 1893; den senares av en editering i Vitterhets-samfundet av E:s samlade skrivna alster, som utkom på tio- och tjugutalen.

Ragnar Josephson upprepar Warburgs forskning vid nittonhundratalets mitt, med en biografi, nu med en mera uttalat psykologiserande ambition.

Så, samtidigt med Josephson, och därefter, fram till nutid, engagerar sig Holger Frykenstedt i E., med en omfattande produktion av böcker och uppsatser, i ett flertal grundliga analyser ur ständigt nya infallsvinklar.

Bland senare ehrensvärdforskare måste nämnas Sten-Åke Nilsson, som publicerat arbeten om E. med olika inriktning; och även Hans Eklund, som forskat om den äldre E., Augustin. Nog kan man också säga, att Göran Lindahl och John Sjöström, i deras lärargärning vid Konst-högskolans arkitekturskola, varit inspirerade av, och på många sätt fört Ehrensvärds filosofi vidare.

4

Men frågan var nu: varför forskar man i Ehrensvärd? Svaret finner man måne om man tar sig för att studera, vad E-forskarna har forskat om.

För det första kan då konstateras, att få av forskarna uteslutande ägnat sig åt att analysera

E:s filosofi och estetik *i sig*. För det andra kan konstateras, följdriktigt, att de flesta primärt intresserat sig för E. som person.

För det tredje konstateras, att i de fall forskarna uppmärksammat ehrensvärdska filosofiska ståndpunkter (vilket de har, sporadiskt eller mera systematiskt; det senare gäller t. ex. Atterbom och Frykenstedt), de ändå har velat bemöta dessa, eller oftare, försökt påvisa deras samband med vissa ehrensvärdska livssituationer, "lån" från andra filosofer o. dyl. Man kunde därför hävda, att de flesta E-forskarna varit materialistiskt inriktade.

För det fjärde vill jag konstatera, att få av dessa psykologiserande antydningar egentligen har lett någon vart, vilket är anmärkningsvärt. Av detta måste den slutsatsen dras, att Ehrensvärds tankar ännu håller för alla slags prövningar.

Därför är det, vill jag påstå, som man forskar i Ehrensvärd, gång på gång. Han är en källa, av svår genomträngligt vatten, vari forskaren mestadels får se blott sin egen spegelbild. Men källan är givande, för *rätta* sinnelag. Det är den aningen, som driver.

5

Nu vill jag ändå försvara E-forskarna så: Hos den, som läser något av en god filosof, kan upptändas en törst att reagera, att också skriva något, att berätta för andra om detta goda.

Ett osjälviskt beteende är då respektfullhet, det är att vara ödmjuk. Så går t. ex. Atterbom igenom filosofin med användande enbart (hävdar han själv) av E:s ord; kommentarerna förpassar han till noter.

Och Beskow presenterar ett förslag till en utfyllnad med förklarande och beskrivande text för "oinvigda" som komplement till E:s knappa synpunkter, vilka ofta förutsätter förkunskaper.

– Eller man säger sig: Filosofens skrivna är fulländat, det vill jag inte röra. Men jag kan skriva *omkring*, göra *komplement*.

Och där finns nog av stoff. Ehrensvärds livsval, några nämnda, utgör ämnen tillräckligt för åtskilliga avhandlingar. Och det har forskare

förstått, och tagit fasta på. Det är en lärjunge-attityd. Eller kanske ett apostelförhållningssätt, som ställer sig i motsats till Winckelmanns huvudtes, att lärosystem föds, utvecklas, mognar – och dör.

6

Den andra frågan av uppsatsens tre gällde *hur* man Ehrensvärd-forskar. Den är redan delvis besvarad i det föregående resonemanget.

Som jag ser det kan man finna fyra principiellt olika angreppssätt. Forskningen kan gälla: Människan Ehrensvärd, det är det biografiska eller det psykologiska angreppssättet; Gustavianen (statsmannen och militären) Ehrensvärd, det är det historiska angreppssättet; Artisten Ehrensvärd, det är det kulturvetenskapliga; och Estetikern och etikern Ehrensvärd, det är det filosofiska.

Som nämnts har flertalet ehrensvärdforskare sökt kopplingar mellan alla aspekterna (vilket förmodligen är det mest gyllene). Själv har jag emellertid försökt att renodla den fjärde aspekten, ty mest är det filosofin, eller estetiken, som intresserar mig.

Jag vill också personligen gärna tro, att människan (dvs. här: E.) förmår tänka fritt, att yttre, tillfälliga förhållanden inte har så stor betydelse för en sanningssökare; det tilltalar mig mera, än den Freud-inspirerade psykologien, även om jag inser, att denna kanske ibland kan vara bra att ta till. Bergh, och enligt henne Brinckmann, har för övrigt också anfört uppfattningen, att E. vore "självtänkare".

7

Svaret på frågan hur man E-forskar begränsas alltså här till att angå E:s filosofiska system. Vad man därvid först och främst bör ta sig för är att läsa filosofens i fråga filosofiska skrifter.

I fallet Ehrensvärd utgörs dessa skrifter av fyra stycken, vilka alla förelåg som färdiga manuskript i mitten av 1780-talet, ett par år efter hemkomsten från den treåriga europa- och italienresan, vilken föranlett de fyra skrifterna.

Författandet har ägt rum på tre orter; konceptmaterialet, vilket mestadels producerats under

själva resandet, oräknat: först i Stralsund, där författaren dröjde sig kvar rätt länge på sin hemväg, sedan i Stockholm, där han en tid tjänstgjorde vid örlogsvarvet på Skeppsholmen, och slutligen i Karlskrona, där han 1784 brådstörtat fick överta tjänsten som överamiral efter sin vän generalamiralen Henrik af Trolle, vilken plötsligt avlidit.

8

Om ödet velat annorlunda, och Trolle levat vidare, kanske hade Ehrensvärd då gått en annan bana. Presestjänsten vid Konstakademien stod ledig, efter Adelcrantz; Ehrensvärd sneglade på den, ty egentligen kände han sig som konstnär mera än militär.

Gustaf III lär vid ett tidigare tillfälle ha tillfrågat honom om den, varvid han artigt skulle ha avböjt, med hänvisning till sin låga kompetens.

Senare, under italienresan, skriver han i ett brev till Masreliez:

Sergel tror, att jag skall komma efter Adelcrantz. Hur ska det gå till? Jag kan aldrig ta emot en syssla, som jag intet förstår i grund. Tempelman har mer grund och mer habilitet än jag, fast jag oemotsägligen har mer smak, och Kungen vore bedragen med en Öfver-Hof-Intendent, som endast hade litet mer smak.

Och detta, menar jag, visar E. i ett nötskal: han var inte dum, eller feg, han var *stoiker* ut i fingerspetsarna. Han var en av de få aristokraterna, som till fullo insett den absolut nödvändiga etiken.

9

Nu fortsatte alltså E. sin militära karriär, men civilt utvecklade han sig till fullfjädrad filosof, och också poet, konstnär; och två av de fyra skrifterna gavs ut 1786, i små upplagor, om 50 exemplar vardera, att delas ut till vänner och bemärkta.

Det var *Resa till Italien 1780, 1781, 1782*, som i huvudsak är en reseskildring med etnografisk approach, och det var *Defria konstners filosofi*, en estetisk avhandling.

En tredje skrift, *Underdånigste promemoria* till Hans Majestät Konung Gustaf III, utgavs också i en liten upplaga, avsedd som en "Guide Michelin" åt konungen, som stod i begrepp att även han, i sällskap med Adlerbeth, bege sig ut på en italienresa. Enligt en blyertsanteckning, gjord av E., på ett av de få kvarvarande exemplaren, lämnades denna PM emellertid aldrig fram till kungen.

Den fjärde skriften, *En (helt) ny filosofi*, förblev outgiven, men har upptagits i Gunhild Berghs Ehrensvärd-volymer. Såväl Josephson som Frykenstedt har uttryckt sig ungefär som så, att materialet till detta arbete utgör en "bottensats" efter en mäsk (får man då förmoda), varur de två huvudskrifterna vore framdestillerade.

Själv tycker jag inte det. Min uppfattning är den, att E. i alla skrifterna vill säga samma sak, men på olika sätt, de kompletterar varandra därför. Om man vill förstå E:s filosofi bör man bejaka varje särskild gestaltning av hans tankar, ty det är inget okomplicerat tanke-system som han söker tråckla ihop; – alla behövs! och var och en är ett litet mästerverk, ett *poem*, i sin sort.

10

Den, som tar sig tid att grundligt studera *En ny filosofi* kommer kanske något att förstå – och känna – dess djup: dess sanningar och dess fördomar.

Det är en märkvärdig bok! inte minst stilistiskt: orden är ofta mångtydiga men meningarna begripliga för den läsare som tänker efter; på så sätt tvingas denne till reflexion och aktivt sinne-lag. Den som vill få kunskap slöläsandes göra sig icke besvär! Men belöning åt den, som vill förstå. Det är sann pedagogik.

E. utvecklade sedermera sina tankegångar i *En ny filosofi* till en omfattande etik, eller kunde man kanske säga ett slags statsstyrelse-manual, som tog formen av ett verk i två delar, betitlade *Utkast styckevis till en Philosophie*, och *Frontespice på en moralisk och politisk Hand bok*.

Arbetet förelåg färdigt under senare hälften av 1790-talet, några år före hans död; det gavs

inte ut, men intogs sedermera i Gunhild Berghs skriftsamling. Det är en svårförståelig avhandling, Bergh anser den som en mindre lyckad omformning av E:s tidigare idéer; själv kan jag intet annat förmoda, än att den rymmer mycken visdom. Någon borde försöka sig på att tolka den.

11

För att riktigt förstå en filosofers tankar krävs också, att man orienterar sig i den föreställnings-värld vari han levde. Detta oberoende av, om "fria tanken" existerar eller ej, därför att man som forskare vill kunna härleda tankar och tankars sammanhang med andra, i deras samtid och också historiskt.

Det innebär då dels att sätta sig in i den rådande kulturen och också eventuella begynnande nya kulturströmningar. Det betyder också att studera den litteratur som filosofen veterligen och förmodat varit bevandrad i och kan ha tagit intryck av.

När det gäller Ehrensvärd så tror jag, som jag förut har nämnt, att han stod anmärkningsvärt fri ifrån sådan yttre, kortsiktig påverkan. Det är också vad hans filosofi går ut på: Att finna en sann poesi, eller harmoni, det är att söka den sanna människan, och där har man närmast till sig själv.

12

Denna grundsanning hade han emellertid bevisligen gemensam med Alexander Pope, ur vars *Essay on Man* han hämtade citat till *En ny filosofi*. Seneca, Voltaire och Montesquieu tillhör också E:s influenter; han läste även Lavater, Rousseau och Newton; den senare utan behag.

Han lär ha tagit intryck av Cartesius, Leibnitz och Kant. Med Schiller uppvisas likheter, men utan beröring, har det sagts.

Frykenstedt lägger därtill estetikerna Helvétius, Perrault, Laugier, Milizia, Gerard m. fl., vilka han funnit i E:s bibliotek. Själv ville jag, av Frykenstedts anföranden att döma, addera Stiernhielm och fru Nordenflycht.

Till tidens allmänbildning hörde de antika klassikerna: Homeros, Vergilius, Ovidius; liksom nya tidens: Tasso, Milton, Swedenborg. Och ett ämne av särskilt intresse: Abelard och Héloïse, eller Atis och Camilla; ett tema på modet.

Ehrensverd läste dem alla, men ändå: han stod självständig: tog intryck, men prövade kritiskt, sökte i sitt *naiva* inre efter mänskliga sanningar. Han skrev personligt, men *saken* fotade han alltid på det sanna, det allmänmänskliga.

13

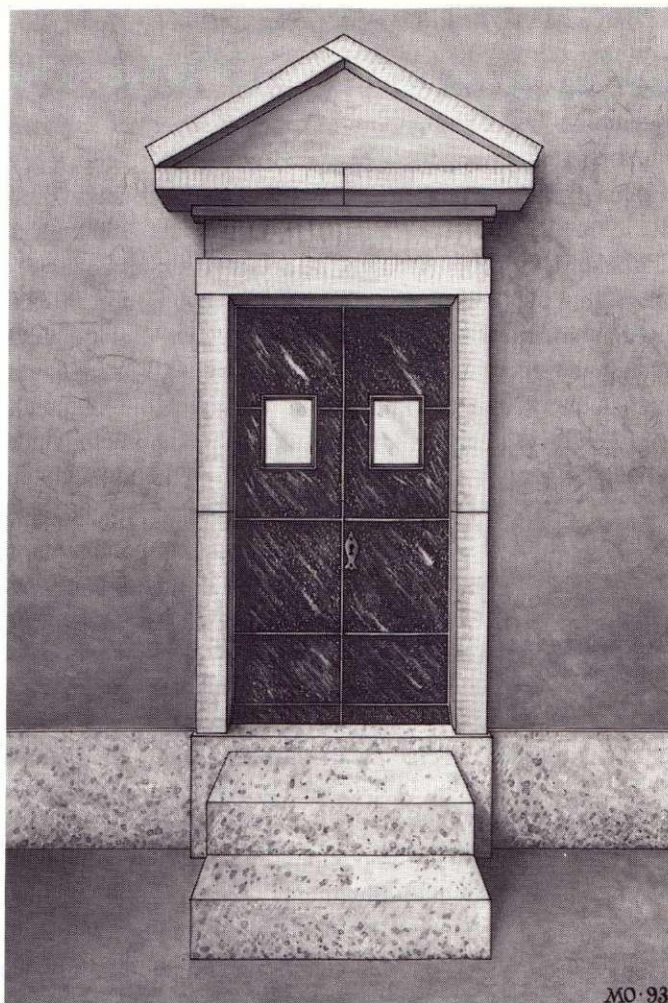
Ändå är det ovedersägligt, att Winckelmann stod som en huvudintroduktör till antiken, även om E., enligt Beskow, förmodligen inte hade läst honom (emotsägs dock av E. själv, enligt Frykenstedt, och av det faktum, att han ägt en *W-volym*, enligt Ljunggren).

Där fanns också de stora klassiska traktaterna: Vitruvius, Palladio, Serlio, Vignola, de Vries.

Till auktoriteterna måste dessutom räknas E:s far, Augustin Ehrensverd, som även han hade författat skrifter, bland annat en om ungdomens uppfostran.

Den närmaste vänkretsen har inte heller saknat betydelse; främst kan nämnas bäste vännen Sergel; och Oxenstierna, som läste och kommenterade resebokens manus; också Masreliez, vilken ledsagade E. i Rom, och gav betydelsefull inspiration till antiken; och Adlerbeth, som läste filosofibokens manus vartill han gav kommentarer och synpunkter.

Modern, och kusinen Gustaf Johan Ehrensverd, var före och under italienresan betydelsefulla brevvänner. Därefter kom hustrun, "Kikkan", Sophie Sparre, att inta en viktig roll för E., även i brevväxling, under hela hans återstående liv. En trogen brevkamrat hade E. dessutom i

Artikelförfattarens uppmättningsritning av en port till Inventarie-kammaren i Karlskrona örlogsvarv. Arkitekt: C. A. Ehrensverd.

avlägsna kusinen på mödernet, "Pippan", grevinnan von Törne, måhända hans egen *Stratonice*.

14

Man bör i sammanhanget också ha i minnet, att E. var uppfostrad i rokokons stränga tukt; det var, som han ansåg, falskhetens och tillgjordhetens tidevarv. I rokokon frodades osanningen och flärden, den krumbuktade sig och dolde. Vilde den gå rakt, så gav den sken av krokigt. Den förnekade sig, tryggade sin existens på frieri till kvinnan, ej den vuxna, fullt utvecklade människan, men den omogna, förförbara.

Förståeligt då att E. anslöt sig till dem, som ville öppna dörren till antiken, sanningens stil. Men E. ville ej nyantik av den visionära art, som exempelvis Despréz stundom utmålade i stor-slagna presentationer; han insåg faran, det borde också vi göra nu, med Speer och andra i vår historia.

Istället ville E. finna antikens rötter. Det gällde sådant som dygd och måtta i leverne, men även kanalisering av drifter, vilka inte skulle undertryckas (den uppfattningen låg också i tiden). Det gällde att söka tillrättalägga brister i yttre förhållanden så, att de passade det allmänmänskliga bättre.

15

Beträffande arkitekturen så gjorde E. där ett praktiskt försök. När han kom till Karlskrona som nyutnämnd varvsamiral, modifierade han ritningarna till den planerade Inventariiekammaren, som påbörjats av kollegan af Chapman, till ett formspråk, byggt på enklast tänkbara klassicism.

Man kan därvid, om man vill, ta sig för att på dennas sydfasad studera någon av de i en lång rad upprepade portomfattningarna, vilka är uppbyggda av enkla stenblock. Här finns ingen poesi, endast filosofi: stommen visas rätt och slätt, men utan förfining; ingen modellering, ingen utsirning, inga rundningar, ingen dekor. Formspråket är tänkt som ett startskott, ett avstamp, en begynnelse.

16

Jag for till Karlskrona och mätte upp en sådan portal. När jag sedan hemma ritat upp den, fick jag några kollegors spontana utlåtande: de tyckte samstämmigt att den liknade porten till Hades(!). På natten hade jag en dröm: Jag vandrade ut-med en väg, så kom jag till ett vägshål: där fanns två portaler, som vägarna fortsatte igenom, den ena var vacker, ornamenterad, den andra var nyss nämnda hadesportal. Vilken skulle jag välja?

Nu visade sig där tvenne portvakter; den ena var *Charon*, den andra *Sankte Per*. Men de höll inne med, vilken respektive port de förestod.

Jag frågade mig: Vilken väg vill jag gå? och sade mig: Ibland så finner jag epikureiska vägen mera tilltalande än den stoiska – men: om Charons väg är den onda, och Sankte Pers den goda, så vill väl ingen till Hades, d. ä. Helvetet, alla vill till Himmelriket, Paradiset, vare sig de förtjänat det eller ej, vare sig de är lämpliga eller olämpliga. Också jag. Men vilken är dess port?

Jag tänkte så: Primo: En människa väljer i sin fåfänga det vackra framför det ohöljt sanna. Secundo: En portutformare torde vara medveten om denna preferens. Tertio: Charon vill dra alla till sig; men Sankte Per har inget egenintresse i att samla folk urskiljningslöst – men välkomnar dem, som söker sanningen. Quarto: Tror jag mig därmed veta, vilken port som är respektive vägs anfang? ...

När jag vaknade förstod jag att där ligger en djupare mening i E:s kärva formspråk än vad blott ytan berättar; att estetik inte enbart handlar om vackert och fult, att mellan det vackra och det sköna ej är skillnad i grad, utan kanske i art.

17

Nu återstår en fråga av de ursprungliga tre: Vad får man ut av en Ehrensvärd-forskning? Svaret är enkelt, ty det har underbyggts i det föregående: Man blir en bättre människa!

Ett ehrensvärdstudium borde, anser jag bestämt, ingå i utbildningen av arkitekter, konstnärer med flera yrkeskategorier; även politiker och statsförvaltare skulle få ut mycket av att studera Ehrensvärd.

Ehrensvärd tillhör de absolut märkvärdigaste kulturpersonligheter vi har ägt i vårt land, och med fog kan man tycka det vara synd och skam, att han ännu inte efter 200 år må tituleras Konstakademiens ständige hederspreses (eller kanske hellre: dekanus?). Men det är aldrig försent!

Mats Ohlin, arkitekt, Projekteringsmetodik, Arkitektur, KTH, Stockholm.